Universitat Autònoma de Barcelona

Treball final de grau

Entre les necessitats atribuïdes i les viscudes:

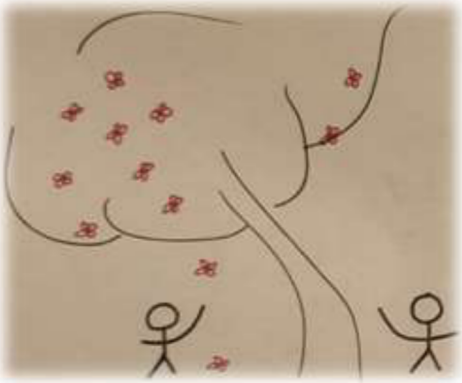
Aproximació etnogràfica a la pobresa, l'exclusió i les polítiques públiques

Aida Morros Colet

Grau en Antropologia Social i Cultural

Tutora: Silvia Carrasco Pons

2020-2021

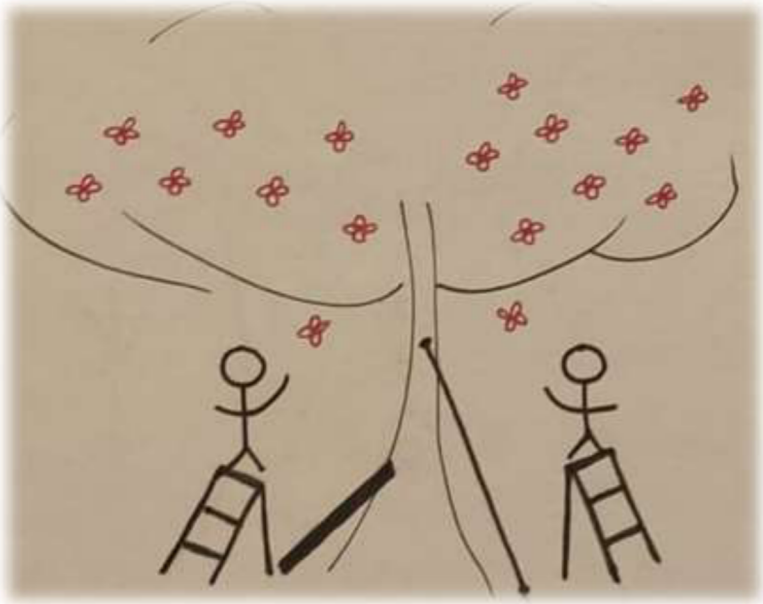
INJUSTÍCIA

IGUALTAT

EQUITAT

JUSTÍCIA

Abstract

Les persones considerades en risc d'exclusió social són el centre dels plans per la lluita contra la pobresa i per la inclusió social de Catalunya. Aquestes polítiques prioritzen les necessitats econòmiques, la salut i l'educació, i fan menys atenció a la vessant relacional de l'exclusió, marginalitat i pobresa. Tot i que la interdisciplinarietat a l'hora de tractar aquesta realitat de la nostra societat és cada cop més alta, és cert que les veus de les persones continuen passant desapercebudes. Aquest treball pretén entendre la relació existent entre el sistema d'ajudes i les persones que hi acudeixen, partint de les diferents teories de les necessitats humanes i les crítiques actuals de l'Estat del Benestar. Per això, es parteix d'entrevistes realitzades als dos perfils d'aquesta relació i del treball d'observació participant a un menjador social, contrastant les dades obtingudes amb l'anàlisi dels documents institucionals que regulen aquest procés i des de les teories recents sobre pobresa, exclusió i marginació. Els resultats permeten observar una falta d'espais i activitats que afavoreixin la inclusió més enllà de la satisfacció de les necessitats bàsiques, obstaculitzant la formació de xarxes socials que funcionin més enllà de les etiquetes vinculades al "risc d'exclusió social", és a dir, s'identifica una perspectiva centrada en les mancances i no en les fortaleses dels individus en la relació amb els altres. Tenir-les en compte permetria l'apoderament individual superant la dependència de les eines d'intervenció de l'administració.

Paraules clau: exclusió social, marginació, polítiques públiques, serveis socials, tercer sector, necessitats, inclusió.

Índex

Agraïments 1

Introducció 2

Marc teòric 4

Antecedents. Les ciències socials i l'Estat en la definició de l'exclusió social. 4

Perspectives teòriques. Dimensions i conceptes per abordar l'exclusió social. 5

Context sociocultural 12

Metodologia 14

Resultats 18

"Hauríem de mirar més amunt" 18

Sobreviure en la liminalitat 18

Els silencis del discurs 19

Propietaris de la història 22

Capital econòmic per uns, capital cultural per altres 23

Participació ciutadana: on? 24

Conclusió 26

Continuïtat del projecte 28

Bibliografia 30

Valoració de la seqüència 32

Agraïments

En primer lloc, m'agradaria donar les gràcies al Menjador Social que em va permetre tenir el primer contacte amb el treball de camp, que em va ensenyar a combinar el voluntariat amb l'antropologia i que em va permetre conèixer a persones que entenen de primera mà la realitat social que ens envolta.

En segon lloc, agraeixo plenament la participació en aquesta investigació de les dues dones protagonistes de la seva història que van compartir amb mi les dificultats viscudes i les mil i una maneres que han utilitzat per superar-les.

També als Serveis Socials del Vendrell i a la Generalitat de Catalunya per la seva rapidesa a l'hora de respondre a les meves preguntes.

A la meva tutora, la Silvia Carrasco, gràcies a qui he après a anar més enllà, a no quedar-me amb les primeres impressions i a ser crítica amb tot allò que se'ns ven com normal i lògic.

A la meva família per no haver deixat de creure en mi mai.

I per últim, a la meva mare, per ensenyar-me que el coneixement unit a les bones intencions és una eina revolucionària a la que no s'hauria de renunciar mai.

Introducció

Arran del treball de camp iniciat a un menjador social de Barcelona (setembre-desembre de 2018) em va sorgir l'interès per les prioritats de les persones que viuen en societat i com aquestes s'accionen de diferent manera depenent del context en el que es troben. Durant el treball de camp va començar a destacar com els usuaris que acudien al menjador social a partir dels serveis socials renunciaven al dinar per tal de realitzar altres activitats més socials. Aquest espai acabava sent menys important que aquells on es relacionaven amb persones que no tenien la necessitat econòmica d'haver d'acudir-hi. A partir d'aquí, es presenta una necessitat d'endinsar-se en les polítiques socials actuals, com a part central de les polítiques públiques, per tal de veure com aquestes afronten la situació de les persones considerades en risc d'exclusió social al territori i si, en lloc de crear un camí per tal d'erradicar la situació de vulnerabilitat, col·laboren per reproduir-la.

L'objecte d'estudi són tant les polítiques de lluita contra la pobresa i l'exclusió orientades a la inclusió social, com les persones que són subjecte d'aquestes polítiques, objecte analitzat des del context d'aquelles activitats i espais creats o intervinguts per aquestes polítiques i, també, des de les voluntats de les persones afectades per la situació de vulnerabilitat. Busco comprendre la funcionalitat de les polítiques d'inclusió social a Espanya que afecten a aquelles persones identificades en risc d'exclusió social i com aquestes polítiques són tractades des dels propis protagonistes (si les accepten o no, si les canviarien...). En definitiva, els interrogants, van des de saber quines definicions i indicadors acompanyen a risc d'exclusió social, marginació, pobresa... passant per la direcció que adopten les polítiques catalanes (si busquen eliminar la imatge de pobresa, amagar-la o realment actuen per millorar la situació), tot per acabar entenent l'aplicació d'aquestes definicions i direccions en la realitat social de les persones implicades.

La falta d'interdisciplinarietat a l'hora tant de definir els conceptes principals com a la de dissenyar les polítiques d'actuació deriva en actuacions adreçades a les generalitzacions i on el pes de la part econòmica de la situació de en risc d'exclusió social passa per sobre de la social. Pel que no és d'estranyar l'escassa participació de la població afectada en la realització d'aquests programes. La recerca parteix de saber quina és l'opinió, la voluntat i les preferències dels usuaris dels serveis oferts per la inclusió social i com aquests elements es veuen realment reflectits a les polítiques actuals de la Generalitat de

Catalunya i més concretament, al *Pla d'acció per a la inclusió i la cohesió social a Catalunya 2015-2016* (actualment vigent). Per tant, en aquesta recerca es pretén analitzar antropològicament la dependència que es genera entre usuaris dels serveis socials i les mateixes ajudes ofertes, fins quin punt l'estigma d'exclusió social modifica la identitat pròpia de qui la pateix i quines són les carències que més destaquen de l'actual manera d'afrontar el problema, tot partint d'un marc teòric elaborat a partir de les diferents definicions de conceptes bàsics com marginació, exclusió i pobresa i que a més a més proporcioni informació sobre les necessitats bàsiques humanes, juntament amb les dades empíriques obtingudes de l'observació participant i les entrevistes realitzades tant a usuàries dels serveis socials com a treballadors d'aquests. Entenent així el joc existent entre les necessitats atribuïdes i les viscudes que desvincula a l'agent de la seva pròpia realitat per crear-ne una de nova objecte de caritat i de diferenciació social.

Marc teòric

Antecedents. Les ciències socials i l'Estat en la definició de l'exclusió social.

Disciplines socials com l'antropologia, la sociologia i la psicologia han tractat els conceptes de pobresa, marginació i exclusió social, com també ho han fet els projectes d'intervenció social. Textos que no es caracteritzen per mostrar la situació de les persones en risc d'exclusió social i les maneres d'actuar-hi de manera clara i comuna, sinó que al interrelacionar-los deixen entre veure la falta de comunicació entre elles. Aquestes parteixen de mètodes, d'espais i de definicions totalment diferents, obtenint resultats també diferents i fins i tot contradictoris. Com per exemple, els que defensen que les polítiques d'intervenció social no haurien de centrar-se en l'educació (Monreal, 1996) i els que defensen que el focus principal per tal de millorar la situació està en aquesta (Jiménez, 2008). Partint *del Pla d'acció per a la inclusió i la cohesió social a Catalunya 2015-2016*, el principal problema aparent no és que les indicacions que s'hi esmenten siguin generals, sinó la falta de concreció a les persones com a individus i no com a part d'un col·lectiu etiquetat com en risc d'exclusió social.

Per tant, els antecedents de la investigació es caracteritzen per dues limitacions principals: la falta de participació dels protagonistes i l'existent contradicció entre els plans d'actuació i les reflexions teòriques a causa de la falta d'interdisciplinarietat.

Per tal de suplir aquestes mancances, cal fer èmfasi en les motivacions i objectius dels programes de l'Estat, tenint en compte la implicació d'aquest en els canvis del sistema econòmic que contribueixen a l'existència de grans sectors de la població que viuen als marges de la "normalitat". Com el cas exposat per Baková (2014), qui analitza i descriu el sorgiment de nous tipus d'exclusió social i de pobresa arrel de les transformacions de l'esfera econòmica i social a Eslovàquia després del 1989. També és necessari analitzar la representació de les experiències i opinions dels protagonistes als qui se'ls hi adjudica l'etiqueta d'en risc d'exclusió social tant en les definicions des de l'acadèmia com en els plans d'actuació. Tot partint del discurs polític sobre les necessitats humanes que es desprèn de l'Estat del Benestar (Fraser, 1986) i acompanyant-lo de la necessitat de

participació comunitària dels membres d'una societat i de com aquesta hauria de ser un element clau de les polítiques d'intervenció social (Matute, Aragón, Gil-Lacruz, 1998).

Tot partint de la idea massa comuna sobre l'existència d'una cultura de la pobresa (Lewis, 1966), creient en una victimització de l'altre i, sobretot, desvinculant les persones de la seva agència (sense donar opció a defensar-se) per dividir-les en un "sistema d'oportunitats" entre clients o fracassos d'aquest sistema que necessiten ser salvats. Aquest és el cas presentat per Cisneros (2019) al detallar les experiències d'un grup de joves menors migrants del Marroc vivint a Espanya on la relació amb l'administració es caracteritza per la interiorització de la seva condició de "sense drets" dintre les fronteres d'Espanya.

Per tant, els antecedents dels que parteixo fan que no parli de cultura de la pobresa sinó de cultura de la marginació, ja que la primera pressuposa que els qui la pateixen no veuen el context en el que es troben i la segona contempla la comprensió d'aquest context i la cerca d'alternatives de viure.

Perspectives teòriques. Dimensions i conceptes per abordar l'exclusió social.

Per entendre el procés que es pretén seguir en aquest estudi cal partir d'una definició clara del que actualment es considera com a "en risc d'exclusió social". La definició utilitzada és el resultat de l'enllaç de les definicions de *Wikipedia*[1], *Inclusión y empleo: un proyecto social*[2], *Servicio Regional de Empleo de Murcia*[3] i la elaboració conceptual:

[1] La **exclusión social** es la falta de participación de segmentos de la población en la vida social, económica y cultural de sus respectivas sociedades debido a la carencia de derechos, recursos y capacidades básicas (acceso a la legalidad, al mercado laboral, a la educación, a las tecnologías de la información, a los sistemas de salud y protección social) factores que hacen posible una participación social plena. La exclusión social es un concepto clave en el contexto de la Unión Europea para abordar las situaciones de pobreza, desigualdad social, vulnerabilidad y marginación de partes de su población.

[2] El riesgo de exclusión es una situación en la que cualquier persona se puede ver inmersa en algún momento de su vida, y que afecta de manera negativa al propio desarrollo del individuo ya sea afectando directamente en el plano personal, social o económico. Es importante recalcar que es una "situación" no un atributo ni una característica de la persona, de ahí que su definición sea tan compleja, múltiple y variada.

[3] Son considerados los siguientes: Internos y exreclusos, toxicómanos y alcohólicos en proceso de rehabilitación, minorías étnicas, perceptores de la renta mínima de inserción, víctimas de violencia doméstica, jóvenes de 18 a 30

L'exclusió social és una situació en la que es pot trobar qualsevol persona en algun moment de la seva vida i que es caracteritza per la dificultat d'accés i de participació a la vida social, econòmica i cultural de la societat en la que es troben. Es considera una dificultat a causa de la carència de drets, recursos i capacitats bàsiques (accés a la legalitat, el mercat laboral, a l'educació, a les tecnologies, al sistema sanitari i a la protecció social), concepte utilitzat per analitzar situacions de vulnerabilitat, desigualtat social, pobresa i marginació. El estar en risc d'exclusió social correspon a la situació de totes aquelles persones que tinguin dificultats d'accés als àmbits que la societat considera com a necessaris per la correcta definició de ciutadà. Els col·lectius identificats a Espanya com en risc d'exclusió social: qui pateix de pobresa econòmica, persones sense llar, persones amb diversitat funcional, persones grans, persones en situació de dependència, població immigrant, víctimes de violència, població gitana, persones amb problemes d'addicció i recluses i ex-recluses. El gran interès al parlar de persones considerades "en risc d'exclusió social" recau en la multitud de dimensions que contempla i que no tenen perquè donar-se totes en un mateix individu.

Donat que la situació d'exclusió social s'inscriu en un sistema capitalista, l'ordre de dimensions que crec que intervenen en aquesta situació comença amb les que corresponen a l'àmbit econòmic i laboral. Sense menysprear les altres dimensions però sent conscient de que sense un poder adquisitiu mínim és difícil formar part de manera totalment activa d'una societat capitalista. Cal destacar que més enllà de la operacionalització del concepte i la manera en la que l'economia condiciona l'ordre de les dimensions, les dimensions que considero que s'hauria de donar especial atenció són la social i la cultural, en tant que són les úniques en les que la societat hi té a veure més enllà de les polítiques estatals que s'apliquin. Com s'estigmatitza i per què, com es rebutja l'establir xarxes socials amb segons qui i per què... És a dir, són les dimensions on les persones de manera individual i col·lectiva i independentment de l'Estat poden tenir un gran pes en l'exclusió social de persones i/o col·lectius. Per últim, hi ha la dimensió personal en la que es veu com les característiques individuals de cada persona (idioma, sexe, orientació sexual, addiccions...) també tenen un paper en l'exclusió però en diferent mesura, ja que

años que hayan estado tutelados por la Administración, inmigrantes ajenos a la UE y emigrantes retornados son graves necesidades personales y familiares.

dependran molt de la interseccionalitat de les desigualtats que recaiguin sobre els individus.

- Dimensió econòmica
    - Indicadors: Inestabilitat econòmica, recursos escassos o falta d'aquests, necessitat econòmica, tenir baixos ingressos i una menor possibilitat d'accés a prestacions econòmiques, endeutament, no tenir habitatge o que aquest estigui en males condicions, carència de seguretat social.
- Dimensió laboral
    - Indicadors: falta d'estabilitat laboral, més de 6 mesos a l'atur, treball precari (males condicions de treball, perillositat, sous baixos...), treball fora del mercat regular, tenir una edat no preferent pel mercat, baix nivell de formació i no tenir accés a formació ocupacional, falta de reconeixement de les trajectòries formatives i laborals prèvies a la migració, dificultat d'accés a feines fora de "guetos ocupacionals".
- Dimensió social:
    - Indicadors: absència de vincles socials, familiars i/o de comunitat, aïllament, famílies desestructurades, no poder accedir a espais d'oci, no poder participar de manera igualitària a la xarxa social.
- Dimensió cultural:
    - Indicadors: estigmatització, minoria ètnica, violència, immigració, idioma.
- Dimensió personal:
    - Indicadors: incapacitat de decisió sobre la seva pròpia vida, falta de motivació, tenir dificultats d'accés als recursos preventius de salut, dificultats de comunicació amb el personal de serveis i sanitari, addiccions, antecedents penals, analfabetisme, orientació sexual, sexe.

Cal també deslligar de l'imaginari col·lectiu la idea de que pobresa és sinònim de marginació i exclusió. Tot i que l'empobriment sever va lligat a deixar de participar activament en la creació de valors, la marginació i l'exclusió són processos intencionals a partir d'uns indicadors inscrits en uns prejudicis. Ambdós responen a un context en concret que expulsa de la normalitat a aquells que no volen (marginació alternativa) o no poden seguir amb l'estil de vida estipulat com a lògic per una vida digne (marginació

evasiva, natural o d'exclusió, artificial o d'exclusió, cultural o "justificada")[4]. Per tant, tot i que la pobresa és una causa comuna en l'exclusió social no és l'única, ja que estar exclòs s'entén com la falta d'una participació social plena en tant que econòmica, política i cultural.

Existeix una exclusió social i unes noves formes d'ostracisme pròpies de les societats teòricament "modernes" que condicionen les accions necessàries per part de l'Estat, de les institucions privades o dels propis agents. Les carències d'un tipus d'Estat del Benestar que es va crear amb les ambicions de proporcionar a la població sanitat, educació, habitatge, cultura i serveis públics de qualitat que garantissin la seva seguretat i estabilitat (Loach,2013), però que a Espanya ha acabat sent símbol només d'una sanitat i una educació aparentment pública (complementada en gran mesura per la privada subvencionada en altes proporcions) però, en molts casos, de qualitat qüestionable a causa de la falta de finançament, personal i actualització de les tècniques i plans de funcionament, especialment a partir de les polítiques de retallades des de la crisi de 2008.

El problema no està només en l'existència d'aquesta vulnerabilitat de la vida humana a ple segle XXI, sinó com la mateixa població dona l'esquena a aquelles situacions que qüestionen l'Estat del Benestar, en relació amb el concepte de "mort virtual" de Rosa García Orellán (2003). Per l'autora el concepte correspon a el poder apagar la televisió i "desconnectar" de la desgràcia aliena quan les notícies mostren guerres en països que no són el propi, però a la pràctica és un concepte útil en totes aquelles situacions on la realitat supera la ficció. Una realitat que xoca directament amb aquella ficció que es ven com un Estat del Benestar perfecte. La manera en la que apaguem la consciència en el moment de presenciar allò que trenca els esquemes que se'ns han promès com a membres d'una societat benestant. A tot això se li ha de sumar la jerarquització de classes i l'existència d'una criminalització de l'exclusió social, la pobresa i la marginació que victimitza aquests sectors i impossibilita la creença en la possibilitat de formar part d'una alternativa

[4] Tipus de marginació (definicions extretes de Lifeder.com però readaptades sense prejudicis innecessaris):
Alternativa: tipus de contracultura, ho decideixen individualment.
Evasiva: la influència institucionalitzada a l'organització social porta a evadir-se del sistema refugiant-se a l'alcohol o les drogues.
Natural o d'exclusió: grups o persones que no presenten condicions físiques o mentals per participar activament a la Sociedad.
Artificial o d'exclusió: grups socials marginats per conductes o accions que no son acceptades per la societat.
Cultural: minories ètnica. En situació de xoc cultural que deriva en una jerarquització de les cultures implicades
"Justificada": aquelles que per llei son prohibides com la prostitució i la delinqüència.

al sistema capitalista. L'existència en definitiva d'una criminalització de tot allò que pot ser perillós per l'estabilitat del poder, com pot ser la unió i identificació conjunta de la classe obrera (Jones, 2013) o la pobresa o la marginació (Rodríguez, 2003). Rodríguez fa un recorregut històric de com els qui pateixen de pobresa han estat estigmatitzades com a persones en les que no es pot confiar i també advocats del diable (s.XIII-XVI), defensant qué és l'Estat qui sotmet la pobresa a la marginació (analitzant la diferencia entre diners invertits en armament i els invertits en ajudes socials). També declara que amb l'Estat del Benestar passa a donar-se més importància als pobres de cultura, tenint poc en compte la distribució binària de la societat entre privilegiats i no privilegiats i traslladant un cop més la potestat de la pobresa a qui la pateix i no al sistema que els contempla, sent considerat com a ser de mal (abans pecador, actualment drogues i alcohol). Coincidint amb Giulio Tinessa, socio-antropòleg (2010) on la criminalització de la pobresa parteix tant de la reestructuració dels mercats econòmics com també de la construcció social de les classes marginades com a "perilloses", defensa l'existència d'una tolerància 0 de les actuacions policials i judicials pels que viuen al marge de la vida econòmica i social típica, jutjant les condicions socials i no només els delictes a condemnar. Unint aquesta criminalització al concepte de liminalitat de Victor Turner, fent que aquestes persones situades al marge de la societat no siguin ni "ciutadans" ni "monstres" però deixant l'opció de caure en una de les dues classificacions en qualsevol moment. Existint una construcció social que diferencia el que és correcte del que no, recolzant-se en un control social que exclou aquells que no segueixen la regla i que culpa l'individu del propi destí, independentment de les accions de l'estructura en la que està submergit.

Per tant, el marc teòric utilitzat gira al voltant de la idea de l'existència d'una dualitat en la política social que, d'una banda, compensa les carències del sistema mercantil i de l'altra, tendeix a excloure persones del sistema definint perfils de desigualtat. Però més enllà d'aquest, s'ha de tenir en compte un estat de la qüestió on els plans d'actuació que es duen a terme a Espanya i les definicions que tant aquests com les persones que hi viuen adjudiquen a termes com pobresa, marginació social o necessitats humanes, tenen un paper decisiu tant en la figura de la persona "en exclusió social*"* com en el camí que se li "aconsella" seguir des de l'espai públic espanyol. Sent el marc teòric una eina útil per tal de poder veure el que s'ha estudiat i com s'ha estudiat fins l'actualitat, però sense ser suficient en el moment d'afrontar un futur que prengui una direcció i unes definicions diferents.

Els antecedents teòrics més amplis d'aquesta revisió parteixen de manera més àmplia de la teoria de les necessitats de Malinowski (1944) i la teoria de les necessitats humanes de Maslow (1943). El primer autor estableix que les institucions culturals responen a una sèrie de necessitats bàsiques (biològiques) i derivades (socials) i que aquestes es classifiquen segons un ordre concret d'importància on les biològiques tenen un paper principal; quan aquestes queden assegurades és quan la importància de les socials augmenta. Coincidint de manera molt propera amb la piràmide de Maslow, piràmide on la base està formada per les necessitats més biològiques i conforme es puja de nivell comencen a aparèixer les necessitats de l'individu que viu en societat. Però ambdues definicions necessiten ser precisades amb la teoria de les necessitats de Nancy Fraser (1991) on existeix un joc de poder evident entre les atribuïdes i aquelles expressades des de baix. Un discurs de les necessitats per part dels moviments socials en un context d'Estat del Benestar on tant la identificació com la definició d'aquestes necessitats s'ha sotmès al poder institucional i s'ha deslligat dels sectors que les pateixen. Juntament a aquest anàlisi del discurs de les necessitats, Fraser defensa que la justícia requereix paritat de participació. D'on sorgeixen les necessitats i quina és la participació de qui les pateix, són els factors principals en els que centro l'anàlisi de l'exclusió social i la relació que aquesta té amb les institucions; perquè superar la injustícia només és possible si es desmantellen els obstacles institucionalitzats que impedeixen la participació dels protagonistes de les necessitats reals i no de les atribuïdes. Per Fraser (1991) la política de les necessitats té en compte tres moments: quan una necessitat passa a ser (o no) preocupació política, la lluita per la definició d'aquesta i la lluita per la seva satisfacció. Sent el discurs de les necessitats un espai on les desigualtats socials es veuen tant en les diferents definicions de les necessitats com en les definicions que acaben validant-se com a oficials, una qüestió de lluita però sobretot de poder. Quina interpretació es considera bona? Qui està definint tant les necessitats com la manera de satisfer-les? En el camí que segueix una necessitat fins ser políticament tinguda en compte no s'està considerant el joc d'interessos que hi participa, fent que la representació dels qui les pateixen acabi desapareixent. Per l'autora, les interpretacions són també accions i intervencions en la realitat social de les persones. Els discursos segueixen tres etapes per acabar en aquestes accions, primer la politització de la necessitat "des de sota", després els que responen reinterpretant-les i per últim els dels experts que les vinculen amb l'estat, recontextualitzant necessitats que acaben deslligades de qui les té, traient l'agència tant col·lectiva com individual i victimitzant als principals agents pel canvi. Per tant, amb

aquesta aportació queda clara la falta de consideració de les lluites socials a l'hora de definir tant les necessitats com la manera de satisfer-les per tal de que aquestes siguin emancipadores i no simplement contenidores i repressives de la desigualtat, coincidint amb Foucault (2002)[1975] al defensar que la necessitat és un instrument polític preparat i utilitzat meticulosament a partir dels interessos del poder i no de qui les emanen. Monreal (1996) tracta el terme de pobresa de forma crítica ja que les teories que tradicionalment han envoltat al concepte han estat utilitzades per justificar les desigualtats conseqüència del capitalisme, responsabilitzant a qui la pateix al defensar que els individus tenen una lliure elecció. Per l'autora la intervenció social no busca acabar amb la pobresa, sinó situar-la dintre un circuit normatiu on continua estigmatitzant-se. Critica la concepció de cultura de la pobresa de Lewis (1966) en tant que aquest legitima i normativitza les desigualtats, fent que les polítiques que es basen en aquesta prioritzin l'educació per sobre del mercat suposant que aquesta modificarà l'agència dels individus per tal que triïn un altre camí.

Per comprendre les relacions de poder i el paper de les persones en exclusió social també cal tenir en compte el procediment analític aplicat a la identificació i l'abordatge de problemes socials de recerca proposat per Carol Bacchi (2009): com es defineix el problema, quines suposicions subjacents hi ha en aquesta representació, d'on ha sortit aquesta representació i com o no s'ha produït, que es considera com a no problemàtic, quins silencis hi ha, quines conseqüències té aquesta representació del problema i, sobretot com pot ser qüestionat i reemplaçat.

Context sociocultural

El context més general és Catalunya com a societat i com a entitat política-administrativa, ja que la normativa analitzada és la pròpia d'aquest territori, però en aquest treball s'aborden dos contextos socioculturals. En primer lloc el nivell institucional del tercer sector, és a dir, el context propi d'un menjador social (en aquest cas, situat a Barcelona, però homologable a entitats semblants de tot el territori). En segon lloc, el context polític administratiu en el que s'analitzen les polítiques que afecten a les persones considerades en risc d'exclusió social i la seva aplicabilitat al nivell més directe, un municipi (concretament, el municipi del Vendrell). La necessitat de veure com s'apliquen les polítiques socials de Catalunya requereix haver d'anar més enllà del funcionament d'un menjador social, per això s'ha seleccionat un municipi mitjà amb nivells relativament alts de pobresa, per tal de veure la transferència de polítiques i recursos fins arribar a l'usuari de manera abordable per la investigadora.

El Vendrell, població capital de la comarca del Baix Penedès que pertany a la província de Tarragona, té un total d'habitants empadronats al 2019 de 37.606. Segons les dades publicades per l'INE a partir del padró municipal del 2019, el 24,2% dels habitants han nascut al mateix municipi, el 8,52% provenen d'altres municipis de Tarragona, el 29,73% són fd'altres províncies de Catalunya, el 19,5% pertanyen a altres comunitats autònomes i el 18,05% venen d'altres països. Inclou diversos nuclis de població: la vil·la del Vendrell, Sant Vicenç, Coma-ruga i el Francàs, que formen part de la Costa Daurada i són forts nuclis de turisme sobretot a l'estiu, el poble de Sant Vicenç de Calders i diversos nuclis urbanístics. A l'interior, l'agricultura i la indústria han estat els principals motors econòmics, sent el sector serveis qui més població activa contempla, mentre que el turisme ho ha estat a les costes.

Des del 1979 es caracteritza per un bipartidisme entre PSC i CIU. Tot i que són els alcaldes de PSC els que han estat més anys al poder, el nombre de regidors no mostren tanta diferència: fins al 2019 la composició de l'ajuntament era de 4 regidors de PSC, CIU, PxC i Ciutadans en tenia 3 cadascú i ERC, Si se puede El Vendrell, Som Poble i PP tenien dos regidors cada un.

Amb les dades obtingudes de l'INE, l'any 2017 la distribució geogràfica dels ingressos per unitat de consum menor del 60% de la mitjana coincideix amb l'imaginari col·lectiu

tant de la població com de les institucions sobre l'actual segregació de la població amb ingressos més baixos i d'origen extracomunitari, que es concentra exclusivament al voltant de la Carretera de Valls i a la urbanització El Nou Vendrell (entre un 37% i un 38%). Zones que també tenen alts percentatges d'índex de Gini (entre 34%-38,5%), però a l'hora de parlar de la desigualtat més de la meitat del territori té índexs superiors al 30%. Aquelles zones que no apareixen amb alts percentatges de població amb ingressos inferiors al 60% de la mitjana però sí que ho fan al tenir en compte l'índex de Gini coincideixen amb zones on el percentatge de població amb ingressos per unitat de consum major del 200% de la mitjana està entre un 15% i un 18%.

El Vendrell és una població amb segregació territorial d'aquells sectors de la població amb ingressos inferiors (coincidint amb el discurs institucional amb població musulmana i gitana), però amb índexs de Gini relativament alts a més de la meitat del seu territori (polarització econòmica), a causa de l'existència de població amb percentatges d'ingressos 200% majors a la mitjana. Sota un govern majoritàriament socialista però tradicionalment amb una alta presència d'interessos de la dreta i extrema dreta.

Metodologia

La suma de l'estigmatització de la pobresa més la posada en pràctica de les prioritats dels assistents al menjador social on vaig realitzar el primer contacte amb el camp, em van dur a plantejar-me des d'un inici quines eres les opinions dels usuaris sobre el sistema d'ajudes en el que estaven immersos i quines carències li adjudicaven. En definitiva, es va despertar el meu interès per conèixer les seves experiències i com aquestes condicionaven (o voldrien fer-ho i no poden) el seu dia a dia. Conseqüentment, la definició de la hipòtesi principal correspon a aquesta jerarquització de les prioritats enfocada directament a l'àmbit social:

Hipòtesi principal:

"Les persones considerades en "risc d'exclusió social" a Espanya prefereixen aquelles activitats que els permeten relacionar-se en ambients on els participants no es caracteritzen per aquesta consideració."

Hipòtesi acompanyada d'altres auxiliars que faciliten la contextualització de la problemàtica:

Hipòtesi auxiliar:

"Les polítiques d'inclusió social a Espanya parteixen de i afavoreixen a un sistema que reprodueix les desigualtats. Creen espais on els que s'han definit com en risc d'exclusió social no es relacionen amb els que no són definits així."

"Els usuaris de les ajudes proporcionades per les Institucions estatals i/o privades busquen el poder evitar l'estigma de pobresa que s'associa a l'ús d'aquestes."

La unitat d'anàlisi és el conjunt de població formada per homes i dones d'entre 18 i 65 anys objecte d'actuació per part de les polítiques d'inclusió social al considerar-los en risc d'exclusió social. L'observació es realitza a les institucions i dispositius que intervenen en aquesta "inclusió", els plans d'inclusió als que es veuen sotmesos i les experiències de qui ha patit l'exclusió social. Les persones considerades "en risc d'exclusió social" poden diferir molt en totes les altres característiques que les defineixen (edat, sexe, procedència geogràfica, cultura, estudis, àmbit laboral...). No hi ha un perfil

únic definit, sinó que són persones que parteixen de qualsevol sector de la societat i que se les va separant amb el pas del temps. Segurament, aquestes diferències tindran efectes directes en les concepcions i les vivències de cada un i és per això que es dificulta tant la delimitació d'un grup, perquè totes elles s'haurien de contemplar en el mateix nivell d'importància. La mostra no és directament assolible perquè no hi ha cap espai on totes aquests elements es reuneixin alhora, sinó que hi ha petites mostres en diversos llocs diferents i em moments de temps molt aleatoris.

Amb la observació participant a un menjador social de Barcelona es va definir tant la hipòtesi com la direcció de la investigació. Per abastar el major marc possible per la descripció de la problemàtica i la posterior crítica s'han realitzat 3 entrevistes, la primera a una dona de 38 anys, actualment ocupa i usuària dels serveis socials, a una dona de 64 que va utilitzar-los anteriorment sent considerada en risc d'exclusió social i que actualment ja no ho està i una entrevista conjunta a dos treballadors socials del municipi del Vendrell. A més a més, aquesta informació s'ha vist complementada amb la recerca bibliogràfica tant sobre la definició i estigmatització de la marginalitat, l'exclusió i la pobresa com sobre els plans d'actuació i la incidència que aquests tenen, juntament amb l'anàlisi del Pla d'acció de Catalunya (2015-2016), la resposta de la Generalitat de Catalunya sobre la participació real de la població en l'elaboració de les mesures d'actuació i l'informe FOESSA.

Perfils d'informants i contextos observats:

- Observació participant:
    - Menjador social que funciona amb ajudes estatals i amb ajudes de persones individuals i d'empreses de la zona. Hi acudeixen persones derivades pels serveis socials que no tenen entrades regulars de diners al nucli familiar. Especial atenció als usuaris més joves que no acudeixen amb la família i que prioritzen per altres activitats fora del menjador social. Observació realitzada durant 3 mesos en la que es va tenir contacte amb treballadors i usuaris durant el dinar mentre es realitzaven les tasques de voluntariat.
- Entrevistes semiestructurades:

- Dona 38 anys, ocupa amb 6 fills al seu càrrec i una àmplia xarxa informal d'ajuda. Acut als serveis socials des de fa més de 5 anys. Actualment a l'atur, però normalment realitzant treballs temporals. Entrevista de 1/2h en la que ens veiem per primer cop i també posterior corroboració de dades obtingudes dels Serveis Socials.
- Dona 64 anys, actualment jubilada amb qui ja tenia una relació prèvia. Va poder accedir als SS per un període de dos anys. Actualment la jubilació no li permet accedir a aquesta ajuda tot i que l'economia continua sent de les primeres preocupacions. Autònoma la major part de la seva vida amb negoci d'alimentació propi. Entrevista d'una hora i posterior corroboració de dades obtingudes dels SS.
- Entrevista de 40 minuts a un treballador i a una treballadora dels SS del Vendrell, amb més de 5 anys realitzant aquesta feina. Edats compreses entre els 30 i els 45 anys. Realitzada al mateix edifici dels SS. Ella treballa directament amb les persones, ell sembla un supervisor (però no ho especifica).

Les entrevistes a les usuàries busquen entendre les necessitats que han tingut, la manera en la que el sistema les ha ajudat i les millores que aquestes veuen com a necessàries. En canvi, l'entrevista als Serveis Socials busca descobrir el nivell de coneixement i d'implicació tant dels usuaris com del pla amb el que treballen. Tot això buscant el nivell de participació ciutadana i les voluntats que aquesta ciutadania té. Destacant-ne les necessitats i d'on surten aquestes. L'etiqueta "en risc d'exclusió social" demana de conèixer la informació tant dels que ho són considerats com dels que donen aquesta consideració i, encara que les dimensions d'aquest concepte poden ser transmeses directament per les persones afectades a partir de les seves experiències personals, també ha calgut veure les accions i intencions dels altres actors que intervenen, com són les persones amb les que tenen contacte (xarxes socials que estableixen i accions dels que estigmatitzen), els participants en les institucions que s'hi dediquen i les pròpies institucions.

Tots els mètodes van dirigits a comprendre els camins que els han portat a tenir aquesta etiqueta, en quina dimensió se'ls hi adjudica i de com han patit les conseqüències

d'aquesta adjudicació. Permetent així el poder corroborar si les definicions que s'adjudiquen sobre aquestes necessitats en els plans d'actuació coincideixen amb les de qui les pateixen i de quina manera aquestes es podrien ajustar més a la realitat sent més efectives.

El que realment interessa en l'elaboració d'aquest treball és la triangulació de totes les dades obtingudes per tal d'entendre com s'aborda l'exclusió actualment, tenint en compte les diferents definicions de les necessitats: com aquestes s'expressen, com apareixen i com es pensa que s'hi està responent.

Resultats

"Hauríem de mirar més amunt"

Segons Malinowski (1944), les necessitats principals són les biològiques però aquestes no són les úniques importants. Els usuaris joves del menjador social, un cop eren conscients de que tenien el menjar assegurat renunciaven a aquest per jugar a futbol, una activitat social no caracteritzada per l'etiqueta de pobresa que s'associa als discursos popular sobre els menjadors socials. Existeixen unes necessitats atribuïdes que difereixen de les expressades "des de baix" (Fraser, 1991): un Pla d'acció per a la inclusió i la cohesió social a Catalunya 2015-2016 que desvincula l'agència i la individualitat de les persones de les definicions d'unes necessitats col·lectives i estandarditzades. Un desvinculament que es fa visible en els discursos de les persones en exclusió social: "*hauríem de mirar més amunt"* (entrevista1, 10'40''), "*que estem a baix"* (entrevista1, 15'20''). Coincidint amb Malinowski, les necessitats primordials a cobrir són en primer lloc l'alimentació, seguit del treball, l'educació, l'habitatge i la sanitat. És a dir, la supervivència de la que parla l'entrevistada1, ella actualment viu com ocupa i destaca que el seu dia a dia gira al voltant de sobreviure, que només quan això ho tingui assegurat podrà viure.

Sobreviure en la liminalitat

Més enllà dels moments que segueix una necessitat fins a ser institucionalitzada, caldria preguntar-nos quin és l'interès en unes necessitats i no en altres. Tant la criminalització de l'exclusió social (Rodríguez, 2003), com de la classe obrera (Jones, 2013) juga el mateix paper que la desvinculació de les necessitats reals de les atribuïdes. Tot i que les respostes a les necessitats siguin estàndards, el procediment que segueixen les persones les diferencia dels demés, l'etiqueta que se'ls hi adjudica al acudir o utilitzar certes institucions comporta una no identificació amb la societat en la que es mouen, passen a estar en una liminalitat en la que depèn del interès de qui els mira es qualifiquen en "desviacions de la regla" on en "ciutadans potencials". Impedint així la identificació de la societat "benestant" amb les desigualtats i les injustícies, invisibilitzant la realitat social i a les persones que al ser etiquetades són obligades a estar als marges. L'entrevistada3,

actualment treballadora social, parla d'uns processos estàndards d'atenció però alhora destaca l'existència de moments en els que hi ha situacions que per l'experiència personal dels treballadors els fan actuar diferent. Quan la situació d'algú correspon amb l'experiència pròpia d'algun treballador/a social provoca una reacció diferent i més elaborada, confirmant que encara que es parteixi d'un sistema que treballa verticalment, en el moment que existeix una vinculació horitzontal la concepció de la situació ja és diferent. Al victimitzar a una part de la població, aquests perden el poder d'agència i a més es permet la "la desconnexió" de tot allò que difereix de la normalitat ("mort virtual", Orellán, 2003). En una observació continuada de persones sense llar que demanen a les portes d'un supermercat, observo els intents d'evitar aquest contacte amb la liminalitat, el mirar el mòbil o cap a dintre el supermercat són estratègies que imiten al poder apagar la televisió. Existeix una realitat que impedeix mirar a la cara a la persona que està demanant diners o menjar mentre que si que permet que es digui "bon dia" a la persona que ven loteria a 4 metres de distància.

Partint del procediment que segueix una necessitat fins a ser definida per la institució les preguntes són: Quina interpretació es considera bona? Qui està definint tant les necessitats, com la manera de satisfer-les? En el camí que segueix una necessitat fins ser políticament tinguda en compte no s'està valorant el joc d'interessos que hi participa. Una intervenció social que estigmatitza, normalitza i normativitza la desigualtat. Tant l'entrevista3 a Serveis Socials, com les altres dues a persones que han estat en exclusió social, deixen veure la falta de tractament particularitzat. Un desdibuixament de l'excepcionalitat en el que fins i tot quan es defensa una atenció individualitzada, aquesta passa per tot un seguit de processos burocratitzats i estàndards que responen a unes directrius que impossibiliten aquesta adaptació única. Una administració "sorda i cega" davant l'individu on la burocràcia pesa més que les necessitats viscudes (Mesa, 2019).

Els silencis del discurs

Partint de l'anàlisi de les polítiques de Carol Bacchi (2009) ens trobem amb que al *Pla d'acció per a la lluita contra la pobresa i per a la inclusió social a Catalunya 2015-2016,* es defineix el problema com quelcom que ha sorgit amb "els processos profunds de canvi social i la crisi econòmica dels darrers anys que han modificat definitivament els perfils i

els límits de la vulnerabilitat i l'exclusió social" (p.3)**.** Presentant l'exclusió social com una situació que requereix una intervenció immediata per cobrir les necessitats bàsiques i també mesures preventives i de promoció de l'autonomia i de l'apoderament de la persona, però que aquestes no poden "substituir actuacions ni estratègies estructurals que responguin a la complexitat i a les causes múltiples de situacions de pobresa i vulnerabilitat" (p.3). En aquesta definició tant del problema com de la resposta a aquest, es tradueix a quelcom natural les desigualtats estructurals que provoquen l'exclusió social. Sota la idea (lògica) del dret a cobrir les necessitats bàsiques, es parla d'apoderament i emancipació de qui pateix l'exclusió i d'estratègies que vagin més enllà, però a la pràctica les actuacions que presenta el pla no tracten el caràcter estructural i només associen l'emancipació a l'àmbit laboral i l'educació. Per tant, el fons que es presenta com a no problemàtic és que tot i nombrar els problemes estructurals, es trasllada l'agència de l'exclusió social a qui la pateix i es presenta l'emancipació d'un individu com quelcom basat en la producció de força de treball i l'educació. Fent que principalment l'exclusió social s'associï a la pobresa i al rebre un sou com la solució a aquesta exclusió. Representació que també es veu en les entrevistes en les que l'entrevistada1 parla de la feina fixa com a únic impediment pel futur que vol i l'entrevistada2 parla de la pèrdua de feina com el motiu principal que la va portar als serveis socials. Discursos que es veuen contradits per l'informe FOESSA (2019) en tant que aquest estipula que actualment la inclusió social per la via del treball s'ha convertit en una de les principals incerteses degut a la falta de desenllaç sobre els efectes de la revolució digital (possible treball per tasques amb baixa possibilitat d'ocupació total, amb una destrucció de l'ocupació central, creixent-ne els extrems inferiors -salaris baixos- i els superiors -salaris alts-).

Aquesta representació del problema sorgeix de la Generalitat de Catalunya, una institució que forma part d'aquest caràcter estructural i és la representació de la que parteixen les actuacions dels serveis socials del territori català. A més a més, el Pla d'acció parteix d'un marc de referència sobre la situació i evolució de la pobresa a Catalunya, de les polítiques anteriors d'inclusió i cohesió social a Catalunya i de l'Estratègia Europa 2000. Marc de referència que actua a partir de les definicions de les necessitats pròpies de les institucions i no de les dels subjectes que les pateixen. Al llarg del pla es deixa com a no problemàtic el poder de la comunitat, és a dir, l'agència de qui no pateix l'exclusió sobre els que si, no tant com a solidaritat o ajudes com la participació ciutadana en el Banc d'Aliments

(l'espectacle de la caritat del que parla Mesa, 2019), sinó la importància de la coexistència de la diversitat, el no excloure la diferència. Es parla d'inclusió d'uns en la realitat d'altres, definint als primers per les seves carències i la necessitat de que "s'eduquin" per tal de compartir l'estil de vida de la suposada majoria. Tot i l'ús continuat de la paraula *transversal* al llarg de tot el Pla d'Acció, aquesta s'hauria de dur a la pràctica en una interdisciplinarietat i una participació ciutadana a l'hora de definir les necessitats i la manera de satisfer-les, ja que la participació ciutadana a la que fa al·lusió el pla és a partir "dels diferents agents socials tant públics (Govern i administració local) com privats (entitats d'iniciativa social o mercantil)" (Generalitat de Catalunya, 2015, p.4-5), entre altres activitats de cooperació i col·laboració amb les entitats del tercer sector social. Pla d'acció que a l'entrevista3 no va saber-se nombrar pels treballadors socials (ni tampoc el significat i ús de l'Índex AROPE entre altres) i que a més no es desenvolupa (ni hi ha intenció de que així sigui) en cap Pla local d'inclusió social adaptat a la localitat del Vendrell (com així defensa el Pla que hauria de ser). A més, aquest estipula que "cal capacitar les persones que pateixen aquesta situació d'exclusió per habilitar-les en qualitat d'agents actius de la seva pròpia integració i procés d'inclusió social" (p.10-11) però a la pràctica es van nombrar activitats que eren recomanades (i fins i tot pagades) d'aprendre català o anglès o tallers d'art com espais per l'emancipació més enllà del propi treball; activitats que a cap de les entrevistades 1 i 2 se'ls hi ha ofert mai i que a més contemplen a qui hi acudeix com algú que pot i ha d'aprendre i no com algú que sap i pot compartir. Aquesta representació provoca una exigència afegida a qui pateix l'exclusió al fer-los responsables no de la seva situació però sí que no la superin. Deixant que les carències els defineixin com a víctimes. Una victimització defensada per les institucions en els seus plans, però també en els treballadors socials que actuen creient que la seva situació no té res a veure amb la de les persones amb les que tracten i, també, amb la societat que participa tant en el rebuig de la pobresa com en l'exclusió social de la diferència. Les dues entrevistades han estat voluntàries i defensen que això les ha fet sentir bé però que el voler ajudar no és suficient, ja que si no has passat pel mateix no sabràs realment amb el que s'està tractant. I a més a més, l'entrevistada2 afegeix un concepte clau en aquest anàlisi: l'empatia. La falta d'aquesta afavoreix a que no hi hagi un tracte entre iguals sinó un tracte jerarquitzat entre institució i víctima, en definitiva, entre model idealitzat i model real.

Propietaris de la història

De manera generalitzada i amb l'anàlisi proposat per Bacchi (2009), les polítiques d'inclusió actuen amb un sistema que encara que defensi un discurs d'apoderament i emancipació, deixa de treballar amb persones per treballar amb números i estadístiques, amb generalitzacions de la problemàtica que a la pràctica sembla que corresponguin a l'acceptació de la idea d'una suposada cultura de la pobresa. Al analitzar el Pla d'actuació i amb l'entrevista als Serveis Socials no saps quan victimitzen a la persona, quan l'empoderen, quan les institucions són les culpables i quan les salvadores. Però en canvi, amb l'aproximació empírica aquesta contradicció desapareix. En les dues entrevistes a les usuàries dels serveis socials, tot i coincidir en que la seva situació és una conseqüència de problemes més estructurals no es veuen a si mateixes com a víctimes (ni tampoc hi actuen). Les necessitats declarades pels usuaris del menjador són el poder socialitzar, pels més joves amb persones que no tinguin ni els hi recordin l'etiqueta que els situa en la diferència i pels més grans amb qualsevol persona (gent gran que fa el seu cercle, aïllats del tot a casa sols o aïllats de la societat però en grup). Les declarades per les entrevistades són acompanyament psicològic i una atenció individualitzada que no actuï a partir d'estàndards com donar tipus de menjar que no corresponen a una dieta equilibrada sinó que proporcionin atenció mèdica institucionalitzada per un fill que ho necessita. Un Pla d'acció i uns Serveis Social que associen l'emancipació a l'àmbit laboral i a l'educació en comparació a uns protagonistes que busquen un reconeixement com a propietaris de la seva història i no com a peces fallides d'un entramat que els iguala sota l'etiqueta en risc d'exclusió social.

Existeix, doncs, una reproducció de les desigualtats pel propi sistema fins i tot quan aquest no ho pretén, una falta de contemplació per part de les polítiques de tots els aspectes de la vida d'aquells individus etiquetats com a pobres pel capitalisme i una falta d'interseccionalitat (Monreal, 1996). Errors de les polítiques que tenen sentit en tant que treballen amb les necessitats atribuïdes i subjectes als interessos del poder de les que ens parla Fraser (1991) i no amb les necessitats individuals, contextualitzades i constantment en moviment dels individus. És l'Estat qui sotmet la pobresa i la marginació (Rodríguez, 2003) i per tant també ho fa el discurs i les accions que acompanyen a la societat. El rerefons de les entrevistes 1 i 2 és la necessitat d'una estabilitat, no només econòmica sinó també social, sent l'entrevistada1 qui defensava que hi ha somnis però no plans de futur.

El formar part de la "normalitat" tenint una hipoteca per la que actualment es ocupa, com el poder assegurar uns ingressos que li permetin no pensar constantment en que pot o no estalviar per l'entrevistada2.

El discurs parla d'igualtat d'oportunitats, és més, el pla d'acció defensa que aquesta no serà fins que "tots els infants puguin desenvolupar les seves màximes potencialitats en igualtat de condicions" (p.23). Un discurs que confon en dos sentits, primer al utilitzar igualtat i no equitat i després en defensar la necessitat d'un sistema que asseguri una qualitat pels infants i que alhora defensa que el que aconsegueixin serà gràcies al seu potencial. No contemplant que tot i que es tingués un sistema equitatiu d'accés als recursos pels infants, si aquest no es veu acompanyat per un canvi en la concepció de la marginalitat, el potencial continuarà veient-se enfosquit per tot el bagatge i les qualitats que no corresponguin a la "normalitat".

Capital econòmic per uns, capital cultural per altres

El programa Omnia esmentat al mateix Pla d'acció i les suposades activitats comentades a l'entrevista3 són espais on hauria de donar-se lloc aquest potencial cohesionador però que a la pràctica o no es coneixen, o no s'esmenten o només són punts amb ordinadors com en el cas del Vendrell. I, tot i estar totalment d'acord amb la importància de la participació ciutadana en activitats populars pel creixement personal i la cohesió social sense necessitat d'estar als marges de la societat, al treball de camp no hi ha constància d'aquests espais, ni tampoc de que els Serveis Socials li donin la importància que es mereixen. Tant al menjador social com a les entrevistes 1 i 2 queda clara la necessitat de formar part d'una comunitat en moments de necessitat econòmica o d'exclusió social. El tenir algú amb qui parlar que no formi part directament del problema, sinó algú amb qui es pugui compartir el capital cultural que es té (Bourdieu, 1997), més enllà de les preocupacions. Però també, espais que permetin la cooperació entre necessitat i virtut, entre el jo tinc i a tu et falta i viceversa. Tant el funcionament del menjador com les xarxes d'ajuda que ambdues entrevistades van formar (per aliments, roba i coneixement sobre ajudes), corresponen a aquesta empatia amb l'altre i amb la força col·lectiva horitzontal que respon a les carències del sistema sense necessitat d'incloure la Institució. Ambdues entrevistades no realitzen activitats que no impliquin la família i que no serveixin per la

millora econòmica d'aquesta. Llavors, per un costat hi ha la necessitat d'establir xarxes de suport protagonitzades per qui les necessiten i per l'altre, unes xarxes que es desvinculin de la necessitat, que es desvinculin del sobreviure per formar part del viure i socialitzar sense les etiquetes de marginalitat, exclusió i pobresa. Evitant veure's sol davant la necessitat i la Institució i també creant un apoderament real al compartir virtuts i experiències.

Participació ciutadana: on?

Hi ha una falta de participació ciutadana tant en les definicions de les necessitats com a l'hora d'elaborar les respostes a aquestes; paritat de participació necessària per la lluita contra la desigualtat (Fraser, 1991).

A la pregunta a través d'una instància a la Generalitat de Catalunya sobre quina és la participació dels col·lectius vulnerables a causa de la falta de concreció del Pla d'Acció, se'm va respondre que aquesta s'articula a través de:

- Les necessitats declarades per "entitats representants dels sectors més desfavorits"[5] entitats que en cert sentit actuen sent pal·liatives i no reivindicatives (FOESSA, 2019).
- Mitjançant l'obligació de sotmetre a consulta pública qualsevol projecte normatiu.
- A través de participació directa de persones vulnerables en els grups de treball, posant d'exemple el cas de dues persones sense llar per l'abordatge del sensellarisme a Catalunya (consells de participació).

Mentre que a l'entrevista als SS s'estipula que aquesta participació es dona en taules comunitàries a la zona on hi ha l'índex de renda més baix. En ambdós casos no es té en compte que la representació dels interessos feta per entintats col·labora en les generalitzacions i parteix dels interessos d'aquestes. Per afegiment, les activitats de participació directe que ofereixen no es difonen el suficient com per què acabin arribant a la societat en general i, més concretament, als col·lectius més aïllats, ja que les persones

[5] En son exemples: Llei 24/2005 del 29 de juliol, de mesures urgents per afrontar l'Emergència en l'àmbit de l'Habitatge i la Pobresa Energètica o la Llei 4/2017, del 20 de juliol, de la Renda Garantida de Ciutadania.

en exclusió participen menys en els processos electorals y de representació ciutadana (FOESSA, 2019). Sent-ne exemple les taules rodones a El Vendrell de les que no se'n parla a la pàgina web de l'Ajuntament, que els treballadors d'aquest no coneixen ni tampoc els veïns de la zona.

Participació ciutadana que si existís a la pràctica i es definís més estrictament a la teoria, permetria una identificació en moviment de les necessitats, adaptada al context històric, local i individual, contràriament a unes necessitats estàtiques, generalitzadores i estigmatitzants. Fent, també, que la participació ciutadana col·laborés en la concepció de la necessitat com quelcom que lluny d'haver-se de marginar s'ha d'incloure en la realitat social d'una societat.

Actualment, la desvinculació social no només es produeix amb els sectors exclosos sinó que està qüestionant la societat integrada, arriscant-se a una democràcia buida de contingut ètic i redistributiu, sent un conjunt de formes i aparences (FOESSA, 2019). El no tenir constància d'un anàlisi posterior de resultats sobre les ajudes atorgades per part dels Serveis socials (entrevista3) o el no haver-hi constància d'informes de resultats derivats del Pla d'Acció vigent actualment (amb excepció d'Olot), deixen veure clarament el caràcter pal·liatiu i no emancipador al actuar com a definidores i reproductores de la desigualtat.

Conclusió

Mentre vaig fer el treball de camp al menjador social vaig presenciar l'haver de llençar menjar perquè no s'adapta a les necessitats de les persones que hi acudeixen, a les entrevistes, la falta de tractament individual i la necessitat d'un suport psicològic i empàtic i, al dia a dia, la realitat d'un marc econòmic que permet l'existència d'habitatges buits, de supermercats que llencen aliments i de persones que ocupen cases per necessitat o viuen al carrer per obligació i per les que l'alimentació és un problema de supervivència. L'habitatge com a motor elemental de la desigualtat, l'atur com a realitat cada cop menys protegida i la precarietat de l'àmbit laboral (FOESSA, 2019), lligats a una falta de coneixement crític d'aquella realitat que fa qüestionar-se l'efectivitat de l'Estat del Benestar. Tot envoltat per unes polítiques públiques que parlen de beneficis i creixement econòmic en relació a la inversió social (Generalitat de Catalunya, 2015). Existint així una dualitat de la política social que compensa les carències del sistema mercantil mentre exclou persones del sistema i defineix i propaga la desigualtat. Partint de Fraser (1991), el discurs i la descripció de les necessitats segueix uns interessos en concret, l'exemple més clar està en la mateixa conceptualització de "en risc d'exclusió social". Amb les entrevistes i l'observació al menjador social s'observa que "en risc" és una manera més d'amagar la realitat d'unes necessitats que demanen ajuda quan ja s'està en exclusió social. Les dues dones entrevistades no definien la seva situació com que pot ser complicada més endavant sinó com complicada en el mateix moment en el que es declara la necessitat. Tant l'estructura de les societats capitalistes avançades, com les actuacions policials i judicials formen part de polítiques de tolerància zero contra aquells que viuen al marge de la vida econòmica i social models d'un país, n'és un exemple l'arquitectura hostil que busca "embellir" la ciutat amagant-ne la realitat social. De la mateixa manera que s'utilitza l'arquitectura hostil per crear una imatge bonica però fictícia, constantment estem sotmesos a multitud de discursos que mentre que ens connecten amb infinitat d'altres indrets i persones, ens desconnecten de l'individu que està demanant a la porta del supermercat al que acudim a diari.

Per tant, mentre les polítiques socials s'adrecin més en la reducció del dèficit públic que no als efectes de l'atur, la pobresa i l'exclusió (FOESSA, 2019), estarem immersos en una realitat on la participació ciutadana literal i no teòrica no interessarà. Sent la divisió social i la criminalització de la marginalitat eines que actualment eviten el qüestionament

en comunitat del poder. Existeix una dependència dels usuaris als serveis socials que actuen pal·liativament, fins que aquests aconsegueixen una font econòmica estable. Polítiques que ni s'adapten, ni col·laboren a l'emancipació, sumant una suposada participació ciutadana que no contempla que l'exclusió social també actua a l'hora d'accedir a aquestes oportunitats. Es considera en risc d'exclusió social quan la mateixa definició de les necessitats ja exclou socialment, havent-hi una construcció social del correcte i de l'incorrecte que al estigmatitzar exerceix un control social que exclou la diferencia.

I, a tot això, són les xarxes de suport i socials les que supleixen els dèficits de les institucions i que eviten que l'exclusió arribi als extrems. Les dues entrevistades, protagonistes d'aquest treball, els hi agradaria que escrivissin un llibre de la seva història per les persones que s'hi sentirien identificades: ″Que tot és molt dolent quan es passa però que es passa" (Entrevistada1, 2020, 23'40").

Continuïtat del projecte

Entendre l'entramat de relacions, interessos i polítiques que actuen entre les persones considerades en risc d'exclusió social i les institucions va molt més enllà de les eines i el temps a l'abast d'un treball final de grau. La continuïtat del projecte és necessària perquè si en aquesta prospecció ja s'han vist diversos elements en els que caldria intervenir, ampliar la mostra permetria arribar a entendre la incidència de diferents perfils i processos en aquests elements i descobrir-ne d'altres.

La segona entrevista realitzada va ser amb una persona a la que fa anys que conec i amb qui tinc confiança, i em va servir per confirmar que fins i tot els silencis volen dir, entendre quins records li venien al cap segons les preguntes, què volia dir amb el to de veu o amb les seves eloqüents respiracions. Va ser amb ella amb qui vaig entendre que per molt que es superi una situació d'exclusió social (ella la va patir fa 10 anys) aquesta sempre fa sortir a la llum moments dolorosos. Per tant, seria necessari un coneixement més profund i prolongat en el temps de les persones entrevistades per entendre el seu recorregut i per poder comparar situacions segons la interseccionalitat existent, sobretot tenint en compte la seva inqüestionable absència al *Pla d'Acció de la Generalitat de Catalunya 2015-2016*. A més a més, fent referència directament a la informació que s'hagi pogut extreure dels mitjans de comunicació durant aquest període d'excepcionalitat, em trobo amb que la informació sobre les persones que ja estaven en situacions de risc d'exclusió social abans del coronavirus és escassa, per no dir inexistent. Despertant, també, l'interès per la possible revalorització actual de les necessitats, tant per part de les persones que ja estaven en exclusió social com per les que estan en risc a partir de les circumstàncies actuals.

La dificultat més clara per aquesta continuació i amb la que m'he trobat al llarg de la recerca és la multitud de factors que hi intervenen. Polítiques, persones afectades, treballadors socials, departaments d'ajuntaments sobre habitatge i l'àmbit laboral, obres socials d'entitats privades i públiques, els elements davant els quals la solidaritat s'encén o no... i quan més ho conec més veig que no sé gairebé res.

Aquesta recerca pretén ser una contribució a un diagnòstic que contempli la perspectiva d'impacte més enllà de la de INPUT-OUTPUT (en aquest cas, inversió i plans, d'una banda, i persones "ateses", de l'altra), contempla l'actual arrelament de la desigualtat

vinculada a la participació vertical i institucionalitzada. L'aplicabilitat d'aquest projecte és tan òbvia que em preocupa seriosament el remot accés a una producció acadèmica on es prioritzi la interdisciplinarietat, mirant la realitat social de l'exclusió social en relació a les polítiques públiques actuals i tenint en compte les individualitats de qui la pateixen.

Bibliografia

Bacchi, C. (2009). *Analysing policy*. Pearson Higher Education AU.

Baková, D. (2014). Differentiated-Motivation Program as a Re-Socialization Tool of Homeless People. *Asian Social Science*, *10*(18), 10-24. doi: 10.5539/ass.v10n18p10

Bourdieu, P. (1997). *Capital cultural, escuela y espacio social*. Siglo XXI.

Cisneros, L. V. (2019). We have no rights, see? That´ s what I´ve learned from this. *Social Work with groups, 43*, 18-24. doi: 10.1080/01609513.2019.1638640

Foucault, M. (2002) [1976]. *Vigilar y castigar: nacimiento de la prisión.* Siglo XXI Editores Argentina.

Fraser, N. (1986). Movimientos sociales vs. burocracias disciplinarias: los discursos de las necesidades sociales. *Revista de filosofía DIÁNOIA, 32*(32), 167–202.

Fraser, N., & Lamas, M. (1991). La lucha por las necesidades: esbozo de una teoría crítica socialista-feminista de la cultura política del capitalismo tardío. *Debate feminista*, *3*, 3-40.

Fundación FOESSA. Fomento de estudios sociales y de sociología aplicada (2019). *Informe Sobre Exclusión Y Desarrollo Social En España*. Cáritas Española Editores.

Garcıa Orellán, R. (2003). Antropologıa de la muerte: entre lo intercultural y lo universal. *Cuidados paliativos en enfermerıa. Donostia: Sociedad Vasca de Cuidados Paliativos*, 305-322.

Generalitat de Catalunya (2015). *Pla D'Acció Per A La Inclusió I La Cohesió Social A Catalunya 2015-2016*. Recuperat de: https://treballiaferssocials.gencat.cat/web/.content/03ambits_tematics/06pobresa_i_inclusio_social/lluita_contra_pobresa/pla_pobresa.pdf

Jiménez, M. (2008). Aproximación teórica de la exclusión social: complejidad e imprecisión del término. Consecuencias para el ámbito educativo. *Estudios pedagógicos, 34* (1), 173-186. Recuperat de https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3337581

Jones, O. (2013) [2011]. *Chavs. La demonización de la clase obrera*. Capitan Swing.

Lewis, O. (1966). The culture of poverty. *Scientific American*, *215*(4), 19-25.

Loach, K. (director) (2013). *The spirit of '45* [Documental]. Regne Unit: Fly Film Company, Sixteen Films, Film4 Productions.

Malinowski, B. (1944) ¿Qué es la cultura?. Dins B. Malinowski. *Una Teoría Científica de la Cultura*, 56-62.

Maslow, A. (1943). *Una teoría sobre la motivación humana*. Dins J. García-Allen (s.f.). Pirámide de Maslow: la jerarquia de las necesidades humanas. *Psicología y mente.* Recuperat de: https://psicologiaymente.net/psicologia/piramide-de-maslow

Matute, S., Aragón, R. & Gil-Lacruz, M. (1998). Aproximación teórica al estudio de las necesidades sociales y la participación comunitaria. *Proyecto social: Revista de relaciones laborales*, *6*, 97-104. Recuperat de https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=229733

Mesa, S. (11 de febrer 2019). Dins J. Aristu. Sara Mesa: « La no acción del Estado està provocando un emporamiento en la vida de mucha gente». *Pasos a la izquierda.* Recuperat de: https://pasosalaizquierda.com/entrevista-a-sara-mesa/

Monreal, P. (1996). *Antropología y pobreza humana.* Catarata.

Rodríguez, J. (2003). La pobreza como marginación y delito. *Gazeta de Antropología, 19*, 159-197. Recuperat de: http://www.ugr.es/~pwlac/G19_14Jose_Rodriguez_Molina.html

Tinessa, G. (2010). Marginados, minorías e inmigrantes: criminalización de la pobreza y encarcelamiento masivo en las sociedades capitalistas avanzadas. *Miradas en Movimiento, 3*, 39-68.

Valoració de la seqüència

La seqüència m'ha estat útil perquè en el moment de redactar aquest treball final ja tenia un gran gruix d'informació bibliogràfica i de dades empíriques al meu abast. M'ha servit per evitar l'haver de començar de 0 a l'últim moment.

Tot i que en el procés el tema triat m'ha interessat cada cop més, la seqüència ha impedit que des d'un inici em decantés per una temàtica que em podria haver motivat molt més. Buscar un lloc on fer observació participant quan encara no tenia gaire clar perquè serviria va fer que busqués comoditat d'horaris i de localització i que amb el temps em trobés amb que m'hauria agradat més investigar quelcom totalment diferent.

A més a més, a dues assignatures de la seqüència se'ns va demanar buscar i presentar una bibliografia que no coincidís amb la d'assignatures anteriors però que servís pel nostre treball (també se'ns va demanar a assignatures de fora de la seqüència), trobant-me a quart amb una gran quantitat de bibliografia que en el moment de redactar el treball final no encaixava amb el que finalment volia fer. Això ha fet que gran part del treball realitzar prèviament s'hagués de repetir, ara sí, orientat a la realitat a tractar.

També, m'agradaria destacar el fet de que hi ha docents que es cenyeixin massa al que es diu que s'ha de fer i a com es diu que s'ha de fer, dificultant així l'adaptació de la nostra recerca a la realitat analitzada. Com per exemple, la teòrica obligatorietat d'haver de tornar al camp a Pràctiques de Camp II encara que en el transcurs del teu treball el fer-ho no aporti dades necessàries en aquest moment de la recerca. Amb això no vull dir que tothom actuï igual, ja que vaig tenir la sort de tenir un tutor que ens va ensenyar a adaptar-nos a les circumstàncies en relació a la nostra realitat sense exigències metodològiques que no tinguessin a veure amb la nostra recerca.

En resum, crec que la seqüència pot arribar a impedir que el treball en el que apliquem tot allò après durant 4 anys representi les persones en les que ens hem convertit durant tot aquest procés d'aprenentatge, ja que inevitablement estem lligats a l'elecció que vam haver de fer 3 anys abans. Tot i així agraeixo el fet d'haver realitzat treball de camp sota la supervisió de tutors i tutores que ens han ensenyat en viu a com reaccionar en el nostre futur laboral, però penso que potser no seria necessari lligar totes les assignatures de la seqüència amb un mateix fil conductor que acaba en el treball final de grau.